

درس ۱۳ نهضت مشروطه

در دوران حکومت مظفرالدین شاه، رویدادی بزرگ در ایران رخ داد که به دنبال آن، نظام پادشاهی استبدادی، جای خود را به پادشاهی مشروطه داد که در آن، اختیارات شاه بر اساس قانون محدود می شد و نهادهایی مانند مجلس شورا و هیئت وزیران می توانست در اداره کشور دخالت کند.

اوضاع ایران و جهان در آستانه نهضت مشروطه

از میانه دوران سلطنت ناصرالدین شاه، با افزایش نفوذ و دخالت انگلستان و روسیه در ایران، اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران رو به افول نهاد. این روند، در دوران پادشاهی مظفرالدین شاه، به سبب ضعف و ناتوانی او، فزونی یافت. در مقابل، مردم ایران که طعم تلخ استعمار را چشیده بودند و میدانستند که حکومت استبدادی کشورشان نیز قادر به مبارزه با استعمارگران نیست، با تکیه بر آموزه های دین اسلام و مذهب شیعه، به تدریج به تکاپوی اصلاح اوضاع کشور برآمدند. رهبری مردم در این تحولات را بیشتر علما بر عهده داشتند. کشورهای استعمارگر اروپایی که از چهار قرن قبل، غارتگری و چپاول گسترده ی خود را در قاره های آسیا، آمریکا و آفریقا آغاز کرده بودند، پس از «انقلاب صنعتی» تلاش می کردند تا تمامی جهان را در چنگ خود بگیرند و از منافع اقتصادی آنها بهره مند شوند. یکی از برنامه های آنها، تضعیف حکومت های مستقل در سراسر جهان و در نهایت تبدیل آن کشورها به مستعمرات کشورهای قدرتمندی چون انگلستان بود. آنها همچنین با ایجاد فرقه های جدید و دامن زدن به اختلافات مذهبی و اجتماعی، سعی کردند تا نیروی مقاومت مردمی را در این کشورها تضعیف کنند. این در حالی بود که علما برای اصلاح امور ایران و تقویت بنیادهای کشور، در حال تلاش جدی بودند از اواسط دوران قاجار، برخی شروع به تمجید از ویژگی های تمدن غربی و حکومت های مشروطه کردند و در مقابل، اوضاع نابسامان کشور را بیان می کردند. بعضی از روشنفکران این دوران، پذیرش بی چون و چرای اندیشه های غربی و خودباختگی در برابر غرب را ترویج می کردند و نهضت اصلاح طلبی مردم ایران را که بر اساس عدالتخواهی و نفی استعمار بود، با عقاید و اندیشه های غربی، در می آمیختند.

نهضت مشروطه چگونه رخ داد؟

موفقیت نهضت تنباکو و قتل ناصرالدین شاه در پی آن، انگیزه مردم برای مبارزه با استبداد و سلطه خارجی را

بیشتر کرده بود. مظفرالدین شاه نیز، شاهی **نالایق** بود که توانایی سامان دادن به کشور را **نداشت** و ماجرای هزینه های سنگین **سفرهای او** به **خارج** کشور در عین وضعیت **بد اقتصادی** مردم، موجب **ناراحتی های فراوانی** شده بود. چنین اوضاعی در کنار برخی **توهین ها** به **مقدسات دینی مردم** از سوی برخی **کارگزاران کشورهای استعمارگر** در ایران، سبب به وجود آمدن **اعتراضات مردمی** به **رهبری علمای تهران** و در رأس آنها، **آیت الله بهبهانی و آیت الله سیدمحمد طباطبایی** بود. یکی دیگر از عواملی که جریان **مشروطه** را سرعت بخشید، ماجرای **فلک شدن** برخی از **تجار** بود. در آن زمان، **قیمت** برخی کالاهای اساسی مانند **نان و قند بالا رفت**. برخی از مردم به همراه تعدادی از تاجران **قند** به این **گرانی اعتراض کردند**. **حاکم تهران** به جای آنکه به **شکایت** آنان رسیدگی کند، به آنها **توهین** کرد و **تاجران را فلک کرد**. در نتیجه اعتراضات **ادامه یافت** و عده ای از **علمایا تحصن (بست نشینی)** در **حرم حضرت عبدالعظیم** از مردم حمایت کردند. از جمله خواسته های حاضرین در این تحصن یک ماهه که **آیت الله بهبهانی و آیت الله سیدمحمد طباطبایی** در رأس آنها قرار داشتند، **تشکیل عدالتخانه در تمام شهرها و عمل به قانون اسلامی** به شکل دقیق بود که با **قول** همکاری شاه، این تحصن، به **اتمام رسید**. اما پس از چندی، **مظفرالدین شاه** به **تعهدات خود عمل نکرد**.

مهاجرت علما، تحصن در سفارت و صدور فرمان مشروطه

در پی **تشکیل نشدن عدالتخانه** و شدید شدن اعتراضات، **شهر** حالت **نیمه تعطیل** به خود گرفت و **آیت الله طباطبایی و بهبهانی** که پیشرفت کار را **بدون همراهی آیت الله شیخ فضل الله ناممکن** می دیدند، از او خواستند تا به **جمع معترضان بپیوندند**. **شیخ فضل الله نوری** که **بزرگترین عالم تهران** بود، با آنان همراه شد و در پی او، اکثر روحانیون تهران به **معترضان ملحق شدند**. در نهایت، **جمعی چند هزار نفره**، برای به دست آوردن **مطالبات** خود، راهی **قم** شدند و با ارسال نامه به عالمان دیگر شهرها و مراجع در **عراق**، بسیاری از ایشان را با خود همراه کردند.

با **خروج** علما از تهران، در **شهر شایعه** شد که دولت قرار است **تجار و کسبه هایی** را که جزء **معترضان** هستند، تحت **فشار** قرار دهد. از این رو، **جمعی** از آنها به **تحریک** برخی وابستگان **انگلستان**، به **سفارت** این کشور **پناه بردند**. به تدریج، **جمعیت تحصن کنندگان** در **سفارت افزایش یافت** و به **هزاران نفر تاجر، کاسب، طلبه و عموم مردم رسید**.

اعضای **سفارت** از این **فرصت** استفاده کردند و با پذیرایی از مردم، به **تأثیرگذاری** بر خواسته های آنان **پرداختند** و بیشتر مردم نیز، از **سیاست** پیچیده استعماری انگلیس و **سوءاستفاده** ی این کشور از تحصن آنها، **غافل**

بودند. بسیاری از مردم برای اولین بار در سفارت با واژه ی «مشروطه» آشنا شدند و انگلیسی ها و غرب گرایان به آنان القا کردند که باید همچون انگلستان، مشروطه و مجلس شورا بخواهند. شورش همزمان مردم در برخی دیگر از ولایت ها و تعطیلی بازارها و مساجد در تهران، در نهایت موجب صدور فرمان تشکیل مجلس شورا از سوی مظفرالدین شاه در مرداد ماه سال ۱۲۵۸ شد. پس از آن، عده ای از سیاست مداران مشروطه خواه، به سرعت قانون اساسی را تدوین کردند.

مسائل و حوادث پس از مشروطه

حکومت مشروطه از همان ابتدا پیروزی، با مسائل و مشکلات مختلف داخلی و خارجی روبه رو شد که باعث شد هدفهای اصلی جنبش مشروطه خواهی، به شکل کامل محقق نگردد. برخی از این حوادث عبارت بود از:

الف) تدوین متمم قانون اساسی و شدت گرفتن اختلافها: تنظیم شتابان قانون اساسی توسط نمایندگان موجب بروز کاستی هایی در آن شد. این کاستی ها، آیت الله شیخ فضل الله نوری و جمعی زیادی از علما و دلسوزان را واداشت تا خواستار افزودن برخی متمم ها به قانون اساسی شوند. باتلاش ها و مجاهدت های جدی آیت الله شیخ فضل الله نوری، بخش هایی در متمم قانون اساسی تصویب شد که بنابر آن، باید چند نفر از مجتهدان و فقیهان اسلام که با شرایط و زمان خود آشنا بودند، در مجلس شورا شرکت می کردند تا قانون های مصوب، مخالف قواعد اسلامی نباشد.

ب) تعطیلی مجلس: مظفرالدین شاه مدت کوتاهی پس از صدور فرمان مشروطه درگذشت. محمدعلی شاه، جانشین او، پادشاهی مستبد بود. او با پشتیبانی دولت روسیه و حمایت طرفداران حکومت استبدادی، تصمیم گرفت حکومت نوپای مشروطه را نابود سازد. پس از چند ماه اختلاف و درگیری موافقان و مخالفان مشروطه و حوادثی مانند قتل صدر اعظم شاه و سوء قصد به جان شاه، به دستور محمدعلی شاه، مجلس به توپ بسته شد و منحل گردید.

با تعطیلی مجلس، گروهی از مشروطه خواهان به اروپا رفتند. اما مردم و علما در داخل کشور به مقاومت پرداختند. مقاومت اصلی از سوی تبریز و به سردمداری ستارخان و باقرخان و با حمایت مراجع نجف شکل گرفت. در این زمان، طرفداران مشروطه در گیلان و اصفهان، در پی انتشار خبر مقاومت مردم تبریز، راهی تهران شدند و آن را تصرف کردند. پس از فتح تهران و تشکیل مجلسی فوق العاده، شاه برکنار شد و پسر نوجوانش، احمد شاه، جانشین او شد.

پ) شهادت شیخ فضل الله نوری : با پیروزی دوباره مشروطه خواهان، انتظار می رفت که **دشمنان واقعی نهضت**، مجازات شوند. اما آنها رها شده و محمدعلی شاه نیز بدون محاکمه به خارج کشور منتقل شد. همچنین، در اولین روزها، جمعی از علما دستگیر شدند و **شیخ فضل الله نوری** نیز پس از یک محاکمه نمایشی، به شکلی دردآور **اعدام شد**. شهادت مظلومانه بزرگترین عالم تهران در جریان نهضت مشروطه که قبل از آن در نهضت تنباکو نیز نقش مؤثری داشت، نشانه ای از انحراف در مسیر مشروطه بود که از مدتها قبل، شروع شده بود. شیخ فضل الله نوری با مشروطه منطبق بر ارزشهای غربی مخالف بود و طرفدار مشروطه شرعی بر پایه ارزشهای اسلامی بود.

ت) افزایش دخالتهای خارجی: هم زمان با وقوع انقلاب مشروطیت در ایران، **آلمان** و متحدانش، یعنی **ایتالیا**، **اتریش** و **مجارستان**، به یک **قدرت بزرگ اروپایی تبدیل شده** و در صدد دست اندازی بر مستعمرات دیگر کشورها بودند. **انگلستان** و **روسیه** برای مقابله با **قدرت روزافزون آلمان** و متحدانش، تصمیم گرفتند به جای **رقابت**، **با یکدیگر همکاری کنند**. به همین دلیل، این دو کشور طی **قرارداد ۱۹۰۷** ایران را میان خود **تقسیم کردند**. پس از آن، **روسیه** با خیالی آسوده در امور **داخلی ایران مداخله می کرد** و اجازه نمی داد که **دولت** و **مجلس** اوضاع آشفته ی کشور را **سروسامان** دهند. علاوه بر این، نیروهای روسیه وارد **خاک ایران** شدند. آنها در **تبریز** تعدادی از مشروطه خواهان را **کشتند** و در **مشهد** نیز **حرم امام رضا(ع)** را به **گلوله بستند**.

ث) وقوع جنگ جهانی اول : **جنگ جهانی اول** در سال **۱۹۱۴م/ ۱۲۹۳ش** آغاز شد. در یک سوی این جنگ، کشورهای **ایرانی** قرار داشتند که به **متحدین** معروف بودند و در سوی دیگر آن، کشورهای **ایرانی** که به **متفقین** مشهور شدند؛ **جنگ جهانی اول** پس از **چهار سال** با **پیروزی متفقین به پایان رسید**. بر اثر این جنگ، **میلیونها نفر کشته**، **زخمی** و **آواره** شدند و **خسارتها** و **ویرانیهای** زیادی به بار آمد.

جنگ جهانی اول

متحدین	آلمان ، ایتالیا ، اتریش ، مجارستان ، عثمانی
متفقین	انگلستان ، فرانسه ، روسیه ، امریکا (در اواخر جنگ)

دولت ایران در ابتدای جنگ جهانی اول بی طرفی کامل خود را اعلام کرد اما انگلستان، روسیه و عثمانی این بی طرفی را نادیده گرفتند و نیروهای خود را وارد ایران کردند. پس از آن، برخی مناطق ایران صحنه نبرد نیروهای روسیه و انگلستان با قوای عثمانی شد. در برخی از نواحی ایران مانند بوشهر، فارس و خوزستان، نیروهای مردمی از جمله عشایر غیور به مقابله با قوای اشغال گر انگلیسی برخاستند. از جمله دلیرمردان تنگستانی به فرماندهی رئیسعلی دلواری با ایثار جان خویش ضربه سنگینی به اشغالگران وارد آوردند. جنگ جهانی اول موجب بی ثباتی و آشفتگی بیشتر اوضاع ایران شد. به دلیل حضور نیروهای اشغالگر و درگیریهای نظامی دولت مرکزی به نهایت ضعف رسید و تسلط خود را بر امور کشور از دست داد. نافرمانی و سرپیچی از فرمان دولت مرکزی گسترش یافت و امنیت و آسایش مردم از بین رفت. در آن سالها، ایرانیان دچار مصیبتهای بزرگی مانند قحطی، فقر، گرسنگی و شیوع بیماری های واگیردار شدند و چند میلیون نفر جان خود را از دست دادند.